

Dış Ruhun ve Kutun Sembolü Olarak Doğum Ritüellerinde Gömlek

The Shirt as a Symbol of the External Soul and Kut in Birth Rituals

Seval Kasımoğlu*

Öz

Bu araştırmanın temel tezi, doğumla ilgili inanış ve ritüellerde gömleğin, anne ve bebeğin ‘dış ruhu’ ve ‘kut’unun bir temsili olduğudur. Türk inanç sisteminde kıyafetler, hem somut işlevleri hem de kültürel bağlamdaki anlamlarıyla önemli bir yer tutar. Özellikle geçiş dönemleri gibi bireysel açıdan kritik süreçlerde giyilen kıyafetler, maddi bir kültür unsuru olmasının yanı sıra mitik sembolik bir değer taşır. Bu bağlamda gömlek, neredeyse tüm geçiş ritüellerinde, özellikle doğum sürecinde bu mitik sembolik işleviyle öne çıkar. Gömlek, bireyin dış ruhu ve kutunun somut bir göstergesidir. Türk inanç sisteminde ruh, bedene bağlı statik bir unsur olarak değil; bedenin dışında da varlık gösterebilen dinamik bir güç olarak değerlendirilir. Bu bağlamda, dış ruhun çeşitli nesnelere geçebileceği ve bireyin canlılığını, varoluşunu ve yaşam enerjisini temsil eden beden dışı bir unsur

Geliş tarihi (Received): 19-11-2025 Kabul tarihi (Accepted): 10-04-2026

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çankırı-Türkiye/ Assoc. Prof. Dr., Department of Turkish Language and Literature, Faculty of Humanities and Social Sciences, Çankırı Karatekin University. sevalkasimoglu@karatekin.edu.tr. ORCID ID: 0000-0002-2706-9492

olarak işlev gördüğüne inanılmaktadır. Kut ise bireye Tanrı tarafından verildiğine inanılan ilahi bir güç ya da yaşam enerjisi olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla ruh ve kut birbirinden bağımsız değil birbirlerini etkileyen kavramlardır. Doğumla bağlantılı ritüel ve inanışlarda gömleğin hem dış ruhun hem de kutun sembolü olması, Türk kültüründe doğumun biyolojik bir olay olmanın ötesinde simgesel ve mitik anlamlar taşımasıyla ilişkilidir.

Anahtar sözcükler: *dış ruh, doğum, halk inanışları, gömlek, kut*

Abstract

This study argues that the shirt represents the “outer spirit” and “fortune” of the mother and baby in birth-related beliefs and rituals. In the Turkish belief system, clothing holds a significant place for both its concrete functions and its meaning within the cultural context. Clothing worn during critical periods in an individual’s life is not only a material cultural element but also carries mythical symbolic value. In this context, shirt is important in almost all rites of passage. It also stands out with this mythical symbolic function, especially during the birth process. The shirt is a concrete representation of the individual’s outer spirit and fortune. In the Turkish belief system, the spirit is not viewed as a mere static element attached to the body. Rather, it is considered a dynamic force that can exist outside the body. In this context, the outer spirit is believed to be capable of transcending into various objects and functions as an extracorporeal element representing the individual’s vitality, existence, and life energy. Fortune, on the other hand, can be defined as a divine power or life energy believed to be given to the individual by God. Therefore, spirit and fortune are not considered to be independent of each other. On the contrary, they are seen as concepts that influence each other. In rituals and beliefs related to birth, the shirt symbolizes both the outer spirit and good fortune. This is because birth in Turkish culture extends beyond a biological event and carries symbolic and mythical meanings.

Keywords: *outer spirit, birth, folk beliefs, shirt, fortune*

Extended summary

The thesis that underlines this research is that in beliefs and rituals related to birth, the shirt represents the “outer spirit” and “kut” of the mother and baby. In the Turkish belief system, clothing holds a significant place due to both its tangible functions and its meanings within a cultural context. Clothing is not merely an object that envelops and protects the body, but also symbolizes an individual’s social and religious identity, spiritual state, and place within society. Clothing worn during transitional periods such as birth, marriage, and death carries a mythical and symbolic value beyond being a material cultural element. In this context, the shirt emerges as a prominent symbol in almost all transitional rituals, especially during the birthing process.

Shirt is a tangible representation of an individual's external spirit and body. In Turkish belief, the soul is not conceived as a static element tightly bound to the body, but rather it is seen as a dynamic force capable of transcending the body's boundaries, carrying the individual's vitality and life energy. In this context, it is widely believed that the external spirit can pass into various objects and function as an extracorporeal element representing the individual's life energy. During the birth-giving process, due to the delicate state of the baby and mother, direct intervention with the body is avoided. Instead, ritual practices are performed through the shirt. The shirt is therefore considered the individual's "second body".

Then there is the concept of "kut", which can be defined as a divine power or life energy bestowed upon an individual by God. Kut and the external spirit are not independent of each other but rather they are concepts that influence, protect, and guide each other. The findings of this study reveal that in birth rituals, the shirt functions as a symbol of both the external spirit and kut. Therefore, rituals aim not only at physical health and safety but also at maintaining spiritual and sacred order.

The article identifies that the "shirt" appears in six basic functional categories within the context of birth beliefs and rituals. The first category is the baby being born inside the shirt, that is, with the amniotic membrane. In folk belief, the amniotic sac is called a "shirt," and it is believed that a baby born in this way is born with good fortune. In other words, the amniotic membrane is interpreted not only as a biological protective layer but also as a sacred covering symbolizing the baby's spiritual endowment and auspicious destiny.

There is also a second category, in which shirts or pieces of clothing are hung on trees and tombs to invoke divine favour. In Turkish cosmological thought, the tree is positioned as the embodiment of the mother archetype. In this sense, it symbolizes fertility, nurturing, and rebirth. In this context, the act of tying clothing to a tree is not interpreted as a coincidental or ordinary votive practice, but rather as an act of spiritual communication and orientation in which the individual consciously contacts the sacred.

The third category is the "itköynek", or in other words, the newborn baby's first garment. This shirt is not removed from the baby for forty days; after this period, it is discarded or buried in the ground with a special ritual. In cases where the "itköynek" is given to someone else, an interesting transfer mechanism comes into play: this garment, believed to carry the child's "kut" (spiritual energy), is thought to bring fertility when given to a woman who wishes to have children. Thus, the shirt transcends being merely a protective object and becomes an effective intermediary carrying the "kut" from one body to another.

The fourth category includes the Seven Mehmet Shirts or Forty Patch Shirt practice, which deals with the collective sharing of "kut". In this practice, forty pieces of cloth are collected from women with children. A shirt is sewn and given to the newborn of a childless family. This shirt, symbolically bringing together the "kut" of forty different children, aims to transfer this accumulated power to the new baby. Similarly, in the ritual of passing a shirt over a woman's bosom, the bosom of the woman who has children functions as the focal point of warmth and maternal energy; the shirt is passed through this body to ensure the transfer of the "kut" to the recipient. The fifth category encompasses the practices of tearing the collar

and wearing the shirt inside out. Tearing the collar is directly related to the vital breathing channels symbolized by the neck area; this action aims to symbolically soothe the soul and deceive the spirit of death. Tearing the collar of a woman's shirt to facilitate childbirth is a concrete manifestation of imitative magic based on the principle of "like attracts like". The physical opening is designed to symbolically trigger the opening of the birth canal.

Wearing a shirt inside out is another practice that falls into this category. This practice is interpreted as a symbolic protective act aimed at deflecting evil forces and warding off the evil eye. The study also draws attention to the structural similarity between objects added to shamanic attire and amulets attached to baby clothes. This parallel is read in conjunction with the tradition of amulet shirts, which is based on the story of Abraham. This comparative evaluation reveals that the tradition of protective clothing is not limited to a local belief practice but is based on a multi-layered cultural and religious background.

The study also interpreted the theft or destruction of the garment as a symbolic loss of the soul and the "kut". In the belief in Albastı, the use of the man's shirt as a protective object against this entity that threatens the woman in childbirth and the baby is a concrete example of how the garment can transfer the "kut" and spiritual energy it possesses to another body.

Another noteworthy finding of the research concerns how the concept of "kut" is acquired and how it functions in social circulation. In the existing literature, the concept of "kut" is largely identified with sovereignty, political legitimacy, and elite status. However, the birth rituals and folk beliefs examined in this research indicate that this picture is incomplete because "kut" is not only a power granted to privileged figures such as khans, rulers, or religious figures; it is also presented as a life energy interwoven with fertility, birth, protection, and the continuity of life, accessible to ordinary people.

An examination of the data clearly reveals that "kut" and the external spirit are not static but highly dynamic structures in the popular imagination. These structures are entities that can be preserved, desired, transferred from one person to another, shared, and lost under certain conditions. Therefore, these findings make it possible to re-evaluate the functioning of the concept of "kut" in folk beliefs and its manifestations in ritual contexts. It necessitates a review of established interpretations on the subject.

In conclusion, this article reveals that a significant portion of the rituals aimed at protecting mother and baby are not performed through the body itself, but rather it is done through the shirt, seen as a symbolic extension of the body. In this context, the shirt transcends being merely an ordinary garment. It becomes a symbolic object in which life force, spiritual integrity, and sacred protection take on a material form.

Based on this observation, the present study moves the concept of "kut" beyond the confines of traditional interpretations focused on political legitimacy, into the rich context of birth rituals and folk beliefs. Thus, a new interpretive framework is proposed, centring on the relationship between the external spirit, "kut" and the garment. In this respect, it paves the way for a more comprehensive examination of the subject, both conceptually and ritually.

Giriş

Bu çalışmanın temel tezi, doğumla ilgili ritüel ve inanışlarda gömleğin bireyin dış ruhu ve kutunun somut bir temsili olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktır. Gömlek bağlamında şekillenen bu sembolizm, eski Türk inanç sisteminde ruh–beden ilişkisine dair zengin bir anlam katmanını barındırır. Makalede gömlek sembolizminin seçilme nedeni, kıyafetin bireyin kimliğini, toplumsal statüsünü ve ait olduğu kültürel yapıyı yansıtan; aynı zamanda kültürel belleğin taşıyıcısı olan anlam yüklü bir unsur olmasıdır.

Kültürün sembolik göstergelerinden biri olarak kıyafet, halk inanışlarında ve özellikle geçiş dönemlerinde önemli roller üstlenir. Gelinlik, kefen ve sünnet kıyafeti gibi özel giysiler bu dönemlerin kutsallığını, anlamını ve toplumsal önemini temsil eder. Bu bağlamda gömlek, hem doğumla ilgili pratiklerde hem de doğum sonrası uygulamalarda ruhsal ve koruyucu işlevler üstlenir. Kıyafet, bu yönüyle yalnızca bedeni örten bir nesne değil, dil gibi bir gösterge sistemidir (Enninger, 1998: 93).

Geleneksel Türk halk giyiminin temel parçalarından biri olan gömlek, halk arasında göynek, köynek, gönlek, göyüneke, göneke gibi çeşitli adlarla anılmaktadır. Bu adlandırma çeşitliliği, Türk halk kültüründeki bölgesel ağız farklılıklarını, kültürel sürekliliği ve gömleğin toplumsal hafızadaki derin yerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Sözlük anlamı itibariyle “vücudun üst kısmına giyilen kollu ya da yarım kollu giysi” (Büyük Türkçe Sözlük, 2023) olarak tanımlanmakla birlikte eski Türk kültüründe gömlek daha çok iç giyim unsurudur ve bu yönüyle bedene en yakın, dolayısıyla ruha en yakın katmanı temsil eder. Etimolojik açıdan da bu anlam katmanını destekler biçimde Hasan Eren (1999: 160-161), sözcüğün Türkçe *könül* (> *gönül*) kökünden türediğini belirtir. Ş. Recai Cin (1971: 322) ise “çamaşır, döl, derece” ifadelerini kullanarak gömleğin hem biyolojik hem de sembolik yönüne işaret eder. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere, gömlek eski Türk kültüründe sadece bir giyim unsuru değil, ruhun (gönül), doğurganlığın (döl) ve kutun bir yansıması olarak da görülmüştür.

Halk inanışları içerisinde gömleğe dair çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bu örnekler, gömleğin dış ruh ve kut kavramlarıyla ilişkilendirilmesini mümkün kılar. Bu bağlamda çalışmada öncelikli olarak; kıyafet kavramının ruh ve kutun bir sembolü olduğu düşüncesi, Şamanizm’den günümüze çeşitli halk inanışlarından örneklerle ortaya konulmuştur. Ardından, doğum ritüel ve inanışlarında gömleğin bu kavramlarla olan ilişkisi ele alınmıştır.

1. Dış ruhun ve kutun simgesi olarak halk inanışlarında kıyafet/gömlek

Ruh, “insana, hayvana, bitkiye, rüzgâra, yıldızlara, ışığa, madene ve hatta bazıları için mamul cisimlere hayat veren, genellikle görünmeyen bir kuvvet” (Roux, 1994: 131) anlamına gelmektedir. Bu kavram, Türk inanışında tın veya nefes gibi terimlerle de ifade edilir ve Bahaeddin Ögel’in belirttiğine göre, “doğarken bedenimize gelir ve ölürken de kuş gibi ağızımızdan uçar ve kendi yerine giderdi. Bu ruhlar âlemi, elbette ki Tanrının yanında ve yerinde idi” (Ögel, 2003: 482). Ruh, canlının var olması için zorunludur ve Jean Paul Roux’a göre “Ruhun bulunduğu uzuv yaralandığı veya kırıldığı zaman ‘darbe yalnızca büyük ayak parmağına gelse bile’ insan yok olur”¹ (1994: 141).

Ruh, bulunduğu yer itibarıyla beden ruhu ve bedene bağlı olmayan serbest ruh olmak üzere iki şekilde ele alınmaktadır. Beden ruhunun kalp, kan, ciğerler, baş bölgesi ve nefes yollarında bulunduğu kabul edilir; bu ruh, bulunduğu organın işlevsel gücünü temsil etmektedir. Serbest ruh ise bedenın dışında bağımsız olarak varlığını sürdürmektedir. Serbest ruhın çeşitli yazılı sözlü anlatılarda, ritüel ya da inanışlarda örnekleri görüldüğü üzere bıçak, ege, eyer, mavi boncuk, bilezik, yüzük ve pazibent gibi nesnelerde bulunduğu görülür (Bekki, 2005: 53-66).

Ruhla bağlantılı bir diğer terim kuttur. Kut, Tanrı'nın seçtiği bazı varlıklara verdiği ilahi güçtür. Bu güç bireyin yaşamını sürdürmesi, toplumsal düzende etkin bir konum elde etmesini ve yaşamında bereket ile başarıya ulaşmasını mümkün kılar. Dolayısıyla kut, Tanrı'nın insana “var olma” ve “çoğalma” iznini temsil eden kutsal bir lütuf niteliğindedir. Ögel'in ifadesiyle, “Tanrı, özenerek yarattığı ve ruh verdiği kullarına kut da verir ve bu iyi şans, onun hayattaki başarısını temin ederdi” (Ögel, 2003: 482).

Türk inanç sisteminde ruh ve kut, birbirine içkin ve devingen bir yapıda görülür. Ruh, bireyin yaşamı mümkün kılan özü, canı ve varlığının içsel boyutunu temsil ederken; kut, Tanrı tarafından bahşedilen, kişinin bahtını, talihini ve meşruiyetini belirleyen ilahi lütuf olarak anlaşılır. Ancak Türk kozmolojisinde bu iki kavram, birbirinden bağımsız hareket eden unsurlar değildir. Kutun korunması ve devamlılığı, ruhun bütünlüğüyle doğrudan ilişkilidir; ruhun zedelenmesi ya da dış etkilerle “kaçırılması”, aynı zamanda kutun azalması veya kaybı anlamına gelir. Bu nedenle ruhun dışsal tezahürlerini taşıyan beden, giysi veya saç gibi unsurların tahrip edilmesi “kutun bozulması” şeklinde yorumlanır.

Halk düşüncesinde ruh ve kut gibi soyut kavramlar somutlaştırılarak algılanır; “görülebilir, dokunulabilir, bir kapta veya kavanozda saklanabilir, yaralanmaya ya da parçalanmaya açık, belli hacme sahip varlıklar” (Frazer, 2012: 269) olarak tasavvur edilir. Ruhun ve kutun tanımları ve nitelikleri bağlamında; kıyafet, özellikle gömlek, halk düşüncesinde bu somutlaştırmanın bir örneğidir. Temelde kıyafet makale özelinde gömleğin ruhla ve kutla ilişkisini Şamanizm'den itibaren günümüz halk inanışlarına kadar uzanan geniş bir yelpazede görmek mümkündür.

Şamanizm'de manyak, şamanın ruhlar âleminde karşılaştığı varlıklarla mücadele etmesini kolaylaştıran kutsal bir kıyafettir. Onun biçimine, ruhun (körmös) yönlendirmesiyle karar verilir. Kıyafet olmadan şamanın kötü ruhlarla savaşıması mümkün değildir. Şaman inancına göre yardımcı ruhların ya tamamı ya da bir kısmı giyside yaşar. Bu nedenle giysisi, şamanın simgesel dünyasında hayati öneme sahiptir (Bayat, 2006: 174).

Şamanizm'de kült niteliği taşıyan manyak inancına göre “şamanın ruh hayvanının ne olduğu elbisenin şekline bağlıdır... Şaman elbisesinde yardımcı ruhlarla temasa geçmeyi sağlayan parçaların kendisi de büyüsel bir güce sahiptir. Bu nedenle onlar da şamanla birlikte gömülmektedir” (Hoppal, 2019: 206). Şaman manyak aracılığıyla don değiştirir; diğer bir ifadeyle gittiği dünyada ihtiyacı olan ruhların kılığına girer. Don değiştirme, basitçe bir varlığın başka bir canlı ya da nesne kılığına girerek onun ruhsal niteliklerini üstlenmesi olarak tanımlanabilir. Bu bakımdan şamanın gömleğine çeşitli hayvan figürleri ve nesneler iliştilerle o varlığa dönüşmesi, don değiştirme pratiğinin somut bir örneğini oluşturur.

Dolayısıyla şamanın giysisi, sembolik olarak onun bedeni sayılır; üzerine takılan her bir unsurla eski bedeninden sıyrılır, yeni bedeniyle yeniden var olur. John Fiske'nin ifadesiyle “bir görünür biçimden diğerine geçmek isteyen ruhun yapması gereken tek şey dönmek istediği yaratığın dış kabuğunu giymektir” (2017: 127).

Kıyafetin, ruhun taşıyıcısı olduğuna dair fikrin bir örneği de ölümle ilgili halk inanışlarında görülmektedir. Ölen birinin üzerinden elbiselerinin hemen çıkarılması, ruhun ölünün elbiselerine de sirayet edeceği inancına dayanmaktadır. Çeşitli derlemelerde karşılaşılan “Ölünün canı elbiselerinde kalır inanışından dolayı ölünün elbiseleri yıkanır” (Ergöz, 2019: 235) ya da “kazanlarda vefat edenin eşyaları yıkanır. Yıkanan su kaynar olmazdı, çünkü ruhu elbiselerin içindedir” (Şimdi, 2023: 292) ifadeleri ruh ile kıyafet arasındaki ilişkiye dair güçlü bir örnek sunmaktadır. Ayrıca ölüm inanış ve pratiklerinde görülen “ahiret (kıyamet) gömleği” ve Alevilikte görülen “bir can, bir gömlek” ifadeleri aynı düşünce etrafında oluşmuştur. Böylece gömlek, Şamanizm’den günümüz Anadolu halk inanışlarına uzanan süreçte bireyin bedeni ile ruhu arasında aracılık eden, ona yeni bir kimlik kazandıran veya koruyan bir unsur olarak görülmeye devam etmiştir. Günümüzde Anadolu’nun bazı bölgelerinde gömlek nazardan, hastalıklardan ya da kötü ruhlardan korunma işleviyle varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla gömlek, dış ruhun ve kutun bir temsilcisi olarak tarih boyunca farklı kültürlerde hem metafizik koruma hem de kimliğin yeniden inşası bağlamında süreklilik göstermiştir.

2. Doğuma bağlı inanışlarda ve uygulamalarda gömlek

2.1. Bebeğin gömlekle/zarla doğması ya da kutla doğmak

Kut inancına göre insanın doğumundaki bazı işaretler, onun yaşamında sahip olacağı kaderi ve talihi önceden bildirir. Bebeğin herhangi bir yerindeki leke, ben, kıvrıkcık saç veya kese içinde doğması bu işaretler arasında yer alır. Kese içinde doğum, bebeğin anne karnındaki amniyon zarının yırtılmadan doğmasıdır. Normal doğumlarda bu olay oldukça nadir görüldüğünden halk arasında doğaüstü bir anlam taşır. Bu nedenle zarla doğan bebeklerin kutla birlikte doğduğuna, yaşamları boyunca bereket ve şansla çevrileceğine inanılır (Karabulut, 2023: 37; Selçuk, 2008: 189).

Halk arasında amniyon kesesi “gömlek” olarak adlandırılır ve bebeğin kutla doğduğunun bir göstergesi kabul edilir. Hakaslar arasında gömlekle doğan çocukların “yetenekli” olduklarına inanılır ve bu nedenle gömlekleri göbek bağıyla birlikte saklanır (Lvova, 2013a: 200). Mircea Eliade de Yurak Samoyedlerde gömlekle doğan çocukların şamanlığa adandığını belirtir (1999: 34). Benzer biçimde Dede Korkut’un bir kese içinde doğduğuna dair rivayet, Türk kültüründe bu tür doğumların kutsal sayıldığını gösterir: “Korkut-Ata (Dede Korkut), bir kese içinde dünyaya gelmiştir... Annesi keseyi yırtarak açmış ve çocuk ağlamaya başlamıştır. Bunun üzerine halk ona ‘Korkut’ adını vermiştir” (Tuluğ, 2024: 4485).

Bu inanışların mitolojik temeli, Umay kültüründe açıkça görülür. Pervin Ergun’un belirttiğine göre bebek kutu yeryüzüne indiğinde zayıf ve korumasızdır. Bundan dolayı Umay, kutla beraber yeryüzüne iner ve onu annenin rahminde korur. Altaylılar, insanın bedenine giren kötü ruhların hamile kadının rahmine girerek cenini öldürdüklerine inanırlar. Kumandılar ise Umay’ın, gönderilen ceninle birlikte kadının rahmine yerleştiğini ve doğum

anında bebeği kendine çeken kötü ruhla mücadele ederek doğuma yardım ettiğini söylerler (2019: 73). Bu anlatılar, kutun rahme inişinin yalnızca biyolojik değil, ruhsal bir olay olarak algılandığını; Umay'ın rahmi koruyucu bir alan hâline getirdiğini göstermektedir.

Bu bağlamda gömlekle doğum, Umay'ın rahim içindeki koruyuculuğunun somut bir iz düşümüdür. Gömlek, rahimde kutla birlikte korunan bebeğin yeryüzüne taşınan kabuğudur. Dolayısıyla gömlek, kutun beden üzerindeki ilk somut tezahürü olarak işlev görür. Türk inanç sisteminde gömlekle doğum hem kutun yeryüzüne inişini temsil eden koruyucu bir giysiyi hem de çocuğun hayatının sonraki safhalarındaki şansını ifade etmektedir. Bu anlayış, doğum anını kutsal bir geçit hâline getirir; gömlek ise bu geçidin sembolik perdesidir.

2.2. Ağaca gömlek (çaput, ip vs.) asmak ya da kut kazanmak

Kutun en belirgin tezahürlerinden biri çocuk sahibi olmaktır. Çocuksuzluk ise bu lütfun ya da kutun yoksunluğudur. Bu inanç halk düşüncesinin temel bir izleğini oluşturan atasözleri ve deyimlere de yansımıştır. Halk arasında söylenen “Çocuksuz ev kalaysız kaba benzer”, “Çocuk evin temelidir”, “Çocuk evin neşesidir”, “Çocuksuz ev tuzsuz ekmeğe benzer”, “Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar” gibi atasözleri, çocuk sahibi olmanın kutsal düzende merkezi bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Destan geleneğinde bu düşüncenin en belirgin yansıması, *Dirse Han Oğlu Boğaç Han* hikâyesinde görülür. Bu hikâyede çocuğu olmayan kişiler için “kara çadırın hazırlanması” ve “kara koyun yahnisinden” yemek sunulması, onların toplumsal ve kutsal düzenin dışında konumlandırıldığını simgeler. Buna karşılık çocuk sahibi olanların “ak otağa” veya “kızıl otağa” yerleştirilmesi, kutsal lütfun tezahürünü temsil eder. Dirse Han'ın çocuk sahibi olabilmek için açları doyurması, fakirleri giydirmesi ve borçluları borçtan kurtarması, kutun kazanılmasının somut örneklerini sunar. Ayrıca “oğlu kızı olmayana Allah Taâla beddua etmiştir, biz de beddua ederiz” (Ergin, 1969: 8) şeklindeki ifade çocuksuzlukla kutsuzluğun bir tutulmasının da bir göstergesidir. Bunların dışında Tanrı rızasını almanın ve kut kazanmanın farklı ritüeller ve inançlarla desteklendiği görülür. Bunlardan biri makalenin bu kısmında da incelenen ağaçlara kıyafet ya da onun bir parçasının bağlanması ya da türbelerin üzerine bırakılmasıdır.

Şamanizm'den günümüze uzanan halk inançlarında, türbelere ve ağaçlara çeşitli kıyafet parçalarının bırakılması/bağlanması ritüelleri kut alma pratiklerinden biridir. Bu pratiklerin temelinde, hem ruhu koruma hem de kut talebinde bulunma işlevleri bağlamında ata/ana kültürünün etkisi vardır. Ağaç, anne rahmini, doğurganlığı, ruhu ve kutu sembolize eden kapsayıcı bir varlıktır. Ergun'un ifadesiyle,

Türk geleneksel kültüründe eşi ve benzeri olmayan, daima canlı kalan, bütün yaratılmışlara hayat kaynağı olan, kökleriyle yeraltını, gövdesiyle yeryüzünü birleştirdiğine inanılan, dallarından akan kutsal sıvı (süt-su) ile bütün canlıları doyurup besleyen, koruyup kollayan, bolluk, bereket ve güç veren, aydınlatan, duyan, konuşan ve bütün kâinatı kapladığı varsayılan ağacın Tanrı tarafından yaratılışın başında yaratıldığına inanılmaktadır. (Ergun, 2004: 15)

Carl Gustav Jung'un kavramsallaştırdığı anne arketipinin (Jung, 2015: 123) örnekleri arasında da ağaç sembolü görülür. Jung'a göre anne arketipi; doğurganlık, besleyicilik, kapsayıcılık, koruyuculuk ve yeniden doğuşu temsil eden evrensel bir psişik imgedir. Bu

bağlamda Türk kültüründe ağaç, kökleriyle yeraltını -ölüm ve bilinçdışını- dallarıyla gökyüzünü -yaşam ve ilahi alanı- birbirine bağlayarak yaşam döngüsünün arketipsel bütünlüğünü somutlaştırır. Dolayısıyla ağaç, hem Tanrı/Tanrıça'nın yaratıcı kudretinin dünyevi izdüşümü hem de "kozmik ana"nın sembolik formudur. Bu konuda E. L. Lvova'nın değerlendirmesi dikkat çekicidir. Lvova'ya göre, "ağacın insanlara gelecekteki bereketin ve başarıların garantisini hissedilebilir biçimde vermesi çok önemli bir olgudur. İlkbaharda gerçekleştirilen kurban adama törenlerinde ağacın kadınsı (ana) özellikleri ima edilirken, folklorik anlatılarda ağaç açıkça tanrıçaya benzetilmektedir." (Lvova, 2013b: 212). Mehmet Ateş'in, ağaca kıyafetlerin bağlanması pratiğinin Buryat mitolojisinde kadını temsil eden geyik boynuzlarına bez bağlama geleneğiyle ilişkili olduğunu belirtmesi de (Ateş, 2001: 125) bu pratiğin mitolojik köklerine dair önemli bir tespittir.

Ağaca gömlek asma pratiğinin bir başka varyantının türbeye kıyafet bırakma olduğu söylenebilir. "Genelde doğurganlık ve bereketi temsil eden nesneler ve mekânlarla ilişkilendirilmesi" (Jung, 2015: 123) bağlamında kıyafetin türbeye ya da kutsal yerlere bırakılması bu yerlerin anne arketipinin bir sembolü olduğunu gösterir. Anadolu'da yaygın olan Hacca kıyafet göndermek ya da Hac yolcusundan kıyafet istemek pratiği de aynı amaçla yapılan uygulamalardan biridir. Bu uygulamada, genellikle kutsal topraklara giden kişiye verilen veya ondan talep edilen gömlek, orada yıkandıktan sonra geri getirilir. Çocuk sahibi olmak isteyen kadın, bu ritüel sonucunda kutsiyet kazandığına inanılan gömleği giyerek şifa umar.

Ağacın insan ruhu ve yaradılışıyla kurduğu sembolik ilişki, üzerine gömlek ya da bir parçasının asılması pratiğini de anlamlı kılmaktadır. Dolayısıyla ağaca gömlek asma ritüeli, insanın doğa ve tanrısal düzenle kurduğu ruhsal etkileşimin en somut örneklerinden biri olarak yorumlanabilir. Sonuç olarak, ağaca gömlek asma ritüeli; kutun kazanılması inancını Jung'un anne arketipi anlayışını buluşturan bir sembolik pratik olarak değerlendirilebilir. Ağaç, doğurganlık ve besleyicilik nitelikleriyle kutsalın yeryüzündeki tezahürünü temsil ederken; gömlek, bireyin Tanrı'nın lütfuna erişme ve yaşam döngüsüne katılma arzusunun somut bir ifadesi hâline gelmektedir.

2.3. Yeni doğanın ilk giysisi olarak gömlek /itköynek ya da ruhu/kutu saklama

Bebeğin doğduktan sonra fiziksel olarak zayıf ve savunmasız olması, ona yönelik koruma gereksinimini artırmış ve bu gereksinim, çeşitli ritüel ve inanışların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yeni doğan bebeklere, yaşamlarının ilk günlerinde özel olarak dikilen ve giydirilen gömlek, Orta Asya Türk toplumlarında hem sembolik hem de koruyucu bir işlev taşır. Bu gömlek, farklı bölgelerde farklı adlarla anılsa da ortak olarak çocuğun hayatının ilk kırk gününde karşılaşılabileceği olumsuz etkilerden korunmasına, ruhunun ve kutunun saklanmasına hizmet eder.

Bebeği kötülüklerden korumak amacıyla dikilen gömlek, olumsuzlukların sembolik olarak başka bir varlığa yönlendirilmesi (göçürülmesi) düşüncesine dayanmaktadır. Kırk günlük geçiş sürecinin sonunda, bebeğin manevi olarak "insan haline gelmesi" inancı, gömlek uygulamasını anlamlandırır. Bu bağlamda gömlek, bebeğin ruhunu temsil eden bir manevi zırh işlevi görür ve aynı zamanda kutun saklanması ve korunması açısından merkezi bir rol üstlenir.

Kırgız Türklerinde yeni doğan çocuğa ilk gömleğini yaşlı bir kadın giydirir; Hakaslarda ise bebeğe doğumunun ikinci gününde giydirilen gömlek, genellikle yaşlıların eski kıyafetlerinden hazırlanır (Lvova, 2013a: 245). Bu gömlek kırk gün boyunca çocuğun üzerinden çıkarılmaz. Kırk günün sonunda çocuk, özel bir ritüelle yıkanır ve çıkarılan gömlek, yaşlı bir ölenin mezarına gömülür (Kalafat, 1999: 164). Bu uygulama, gömleğin hem ruhsal bir taşıyıcı hem de toplumsal ritüel nesnesi olarak işlev gördüğünü göstermektedir.

Kırk günün sonunda bebeğin üzerinden çıkarılan itköylek, hem çocuğu hem ebeveynleri koruma işlevine sahiptir. Örneğin, yaşlı bir kişinin ölüm döşeginde göğsüne basılı itköylek, ahirette sorguya muhatap olmamakla ilişkilendirilir. Başkasının çocuğuna verilen itköylek ise, ritüel çerçevesinde kadının hamile kalmasına vesile olur. Bu durum, folklorik bağlamda nesnenin manevi bir güç ve kut taşıyıcısı olarak işlev gördüğünü gösterir. İtköylek, çocuğun ruhsal enerjisini ve kutunu temsil eder; ritüel aracılığıyla kadının üzerine yönlendirildiğinde, kadının doğurganlık isteğini destekleyici bir manevi bağ kurulmuş olur. Ayrıca savaşa giden kişiler, çocuklarının itköyleğini yanlarında taşıyarak hem çocuğun hem de kendilerinin korunacaklarına inanırlardı.

Bu ritüellerin toplumsal boyutu da önemlidir. Gömlek ve itköylek, toplumsal cinsiyet, güç ve toplum içi ilişkiler bağlamında yorumlanabilir. İtköyleğin başkasına verilmesi, kadınların doğurganlık beklentileri ve ritüel yoluyla güç kazanma arayışlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Böylece sadece fiziksel ve ruhsal korumayı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal ve metafizik mekanizmaların işleyişinde merkezi bir rol oynar.

Yeni doğanın ilk giysisi olarak itköylek, hem manevi bir koruyucu hem de toplumsal bir ritüel nesnesi olarak işlev görür. Bu pratikler, kutun korunması ve aktarılması ile bireysel güvenliği, toplumsal ilişkiler ve metafizik inançlarla birleştirilerek, bebeğin hayatının ilk kırk gününde güvenliğini ve kutsallığını garanti altına almayı amaçlar.

2.4. Yedi Mehmet gömleği/Kırk Yama Mehmet (Ahmet) gömleği ya da kutu bölüşmek

Türk inanç sisteminde “dini-mistik özellikleri olan bir parçanın bütünü temsil etmesi ve bunun kut aktarma için kullanılması yaygın olan bir durumdur. Kutlu kişinin kanı, nefesi, bakışı, elbisesi, tükürüğü bu parçalardan birini oluşturabilir” (Çeribaş, 2021: 1195). Bu parçaların her biri hem kutun bulunduğu yerleri hem de kutun bölüşülmesi için birer aracıyı temsil eder. Kutun bölüşülmesinde elbisenin aracı olarak kullanılmasının doğum ritüel ve inanışlarındaki örneğini Yedi Mehmet Gömleği ya da diğer adıyla Kırk Yama Mehmet (Ahmet) pratiğinde görmek mümkündür. Çocuksuzluk sorunuyla karşı karşıya olan aileler, çocuğu olan kadınlardan giysi parçası almaktadır. Kıyafet parçaları bu kadınların çocuklarına ait olup toplanan kırk parçadan gömlek dikilir. Çocuksuz ailenin çocuğu olduğunda dikilen kırk yamalı gömlek yeni doğana kırk gün boyunca giydirilir. Bu uygulamada yeni doğan çocuğa, başka çocukların kıyafetlerinden birleştirilen gömlek giydirildiğinde kamufle olacağına inanılmaktadır. Bu sayede çocuğun ölüm ruhundan korunduğu düşünülmektedir. Benzer uygulamaya göre çocuksuz kişiler adak adadıklarında yeni doğana kıyafet alınmaz onun yerine diğer çocukların eski kıyafetleri giydirilmeye çalışılır. Eski kıyafet giydirmek nazara

karşı bir önlem olarak görüldüğü gibi ölümden korunmak için uygulanan da bir pratiktir. Ayrıca Yedi Mehmet uygulamasında gömlek, çaput, bez, kuşak vs. toplanacak çocukların isimlerinin Mehmet olması önemlidir. Mehmet, Muhammed isminin zamanla ses değişimine uğramış bir türevidir. Bu uygulama Hz. Muhammed'e duyulan saygı ve onun hatırı üzere Tanrıdan istenilen bir istek gibi de ele alınabilir. Yedi Mehmet Gömleği pratiğinde elbise/gömlek aracılığıyla kutun bölüştürülmesi işlevini göstermektedir.

Kutu bölüşme pratiklerine örnek verilecek bir diğer ritüel ise gömleğin koyundan geçirilmedir. Koyun, insanın boynu ile karnının alt tarafı arasında kalan vücut bölgesine verilen isimdir. Doğum inanışları bağlamında kadının koynu hem cinselliğe hem de üremeye işaret eden; aynı zamanda kutun inişine aracılık eden kutsal bir alan olarak kabul edilir. Türk kültüründe koyun kavramı yalnızca anatomik bir unsur değildir; aynı zamanda içsel sıcaklık, koruma, annelik ve yaşamsal enerjiyle ilişkilendirilen bir anlam alanını da barındırır. Koynundan geçirme pratiği, kutun aktarılmasında farklı bir yöntem sunar. Bu pratiğin ilk biçiminde, çocuk sahibi bir kadının koynundan yeni doğan veya ona ait giysiler geçirilir. İkinci biçimde ise çocuksuz kadınlar için hazırlanan çıkın, bitki veya kadının kendi giysisi aynı şekilde geçirilir. Kıyafet, kişiye giydirildiğinde onun doğrudan etkileneceği düşünülmüştür. Anadolu'nun farklı bölgelerinde görülen <yakadan geçirme> ritüeli de bu kapsamda bebeğin yaşam enerjisini (kutunu) güçlendirme amacı taşır. Örneğin Diyarbakır'da, çocuğu yaşamayan bir annenin bebeği, çocuğu sağlıklı büyüyen bir kadının geniş yakalı elbisesinden yukarıdan aşağıya doğru üç kez geçirilir. Bu uygulamada, sağlıklı ve çocukları yaşayan bir annenin, diğer kadının bebeğini sembolik olarak sahiplenerek <kara iyelerin> (kötü ruhların) çocuğa zarar vermesini engelleme amacı söz konusudur (Karakaş, 2012: 83). Bu sayede sağlıklı kadındaki yaşam gücü bebeğe aktarılırken, kötü ruhlara karşı da 'bu çocuk benimdir' mesajı verilmiş olur. Annemarie Schimmel'in ifadesiyle "kıyafet, sahibinin bereketini taşır; bu nedenle kıyafetler bir kralın, prensin veya velinin gücünü bir başkasına aktarmada kullanılmıştır" (2004: 66). Schimmel ayrıca kıyafetin ruh aktarmada bir araç olduğuna dair inancı, Peygamber'in bağışlayıcılığın bir işareti olarak üzerinden çıkarıp şair Kâ'b ibn Zühayr'e verdiği, Yemeni çizgili bir hırka olan bürde örneğiyle açıklar (2004: 67). Hem Kırk Mehmet uygulamasında hem de koynundan geçirme ritüelinde, kutun, bereketin ve yaşam gücünün somut bir nesne aracılığıyla bir bedenden diğerine aktarılması amaçlanır.

2.5. Ruhu rahatlatma/nazardan koruma inanışları kapsamında gömlekle ilgili çeşitli pratikler

Halk inançlarında sıkça karşılaşılan *gömleği ya da yakayı yırtmak* eylemi, kişinin yaşadığı derin acıyı, öfkeyi ya da dayanılması güç bir ruhsal sıkışmayı dışa vurmasının sembolik bir yoludur. Ruhun daralması, insanın iç dünyasında bastırmadığı duyguların bedene yansımasıdır; kişi, içsel basıncı hafifletmek için adeta bedeniyle bir kapı aralar. Gömleği yırtmak bu anlamda, ruhun daraldığı bir anda içsel yükü dışa boşaltma, bastırılanı açığa çıkarma ve ruhu yeniden nefes alabilir hâle getirme çabasıdır.

Gömleğin yaka kısmı boyna denk gelir. Boyun, sindirim ve solunum yollarının geçtiği, bu nedenle yaşamsal önem taşıyan bir bölgedir. Baş ile vücudun birleşim yeridir.

Solunum ve beslenmeyle ilgili hayati kanallar burada bulunmaktadır. Grigori Nikolayeviç Potanin derlemesine göre Altay yaradılış mitinde Tanrı insanların boynuna kamıştan bir düdükle üflemek yolu ile can ve ruh vermiştir (Ögel, 2010: 446). Nefes “tın”dır. Hakas halk inanışına göre tın, anne rahminde ortaya çıkmaktadır. (Lvova, 2013b: 97). Aynı zamanda tın mitolojik anatomiyle fizyolojide, boğaz, ağız ve burun gibi nefes organlarıyla ilişkilidir (Lvova, 2013b: 95). Boynu sembolize eden yakanın yırtılması özellikle satılma ritüellerinde gördüğümüz anne ve bebeğin ölmüş gibi davranması pratikleri kapsamında da ele alınabilir. Yaka yırtıldığında sembolik olarak kişinin canlılık faaliyetlerinin yok edildiği ve ölümün bu şekilde o kişiye uğramayacağı düşüncesini içerir. Bu haliyle yaka yırtma pratiğini doğum ritüellerinde sıklıkla görülen bebeği ölümden kurtarmak için sembolik olarak ölü gösterme ritüelleri kapsamında okumak mümkündür.

Yaka yırtma, zorlu bir sürecin kolayca atlatılabileceğini sembolize eder. Örneğin Diyarbakır (Karakaş, 2012: 76-77), Kars ve Erzurum (Türkoğlu, 2009: 78) çevresinde çocuğun çıkan ilk dişini gören kişinin çocuğun üzerindeki gömleği/atleti yırtmasıyla, dişin deriyi kolayca yırtacağına ve acının geçeceğine inanılır. Bir bebeğin ilk dişleri genel olarak dört ile yedinci aylarda çıkmaya başlar. Dişin çıkması bebeğin yeme sürecine başladığını simgeler. Fizyolojik olarak bebek artık güçlenmeye başlamıştır. Türk kültüründe diş de bebekten ayrılan diğer unsurlar (saç, tırnak vs.) gibi gelişigüzel atılmaz dışarı. Diş, bireyin konuşma ve beslenme gibi temel yaşamsal işlevlerini yerine getirmesinde hayati bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, halk arasında bebeğin ilk dişini çıkarmasıyla ilgili ya da dişlerinin dökülmesiyle ilgili çeşitli inançlar, ritüeller ve pratikler geliştirilmiştir. Bunlardan biri bebeğin ilk dişini kolaylıkla çıkarması bağlamında ortaya çıkmaktadır. Halk arasında bebeğin ilk kez çıkan dişi ile gömleği arasında bir paralellik kurulmuştur.

Doğumun kolay geçmesi için kadının gömleğinin önü yırtılır. Gömleğin kolaylıkla yırtılması gibi doğumunun da kolaylaşacağına dair bu inanış benzer benzeri getirir ilkesine göre yapılmış bir uygulamadır. Ayrıca bebeğin cinsiyetinin tahmininde de yakanın yırtılması pratiğine rastlanır. Bebeğin cinsiyetinin belirlenmesi bağlamında ortaya çıkan pratikler annenin bedensel özelliklerine bağlı olabildiği gibi dışarıdan çeşitli nesnelerle gerçekleştirilen eylemlere verdiği tepkilerle de belirlenebilmektedir. Anadolu’da cinsiyet belirleme pratiklerden birinde çocuğun ilk gömleği biçilirken yakası kesilir ve gebe kadının koynuna (başına) konur. Odaya ilk olarak kim girerse bebeğin cinsiyetinin de o olacağına inanılır (İlgaz, 1956: 1338-1339; Acıpayamlı 1974: 35-37).

Bebeği nazardan korumak amaçlı pratik ve inanışlar genel olarak gömleğin kirletilmesi, yırtılması, ters çevrilmesi ya da üzerine birtakım nesnelerin asılması olarak nitelendirilebilir. Gömleğin ters giydirilmesi pratiği çoğunlukla yasla ilgili olsa da doğumla ilgili inanışlarda bir korunma unsuruna dönüşmüştür. Orhan Acıpayamlı kültürel pratiklerde öne çıkan ters giyme, ters takma, tersine çevirme ya da ters yönlü hareketler gibi uygulamaların, yapılan işin yönünü değiştirmeye yönelik sihirsel pratikler olduğunu söylemektedir. Yağmur duasında elbiselerin ters giyilmesi de bu anlayışın bir yansımasıdır; çünkü burada amaç kuraklığı tersine çevirmektir. Kuraklığın zıddı olan yağmurun gerçekleşmesi beklendiğinden, bu tür uygulamalarda taklidi majinin etkili olduğu inanılmaktadır (1974: 233).

Doğumla ilgili ritüeller kapsamında doğumun kolay geçmesi, bebeğin çok fazla ağlamaması amacıyla gömleği ‘ters’ giydirilir (Kalafat, 2021: 183). Bu uygulamalar düzgün yapılan her işte bir kusurun olduğunu ve bu kusurların ortaya çıkarılarak nazarı önleme amacı güder. Nazardan korumak maksadıyla bebeğe eski, yırtık ya da kirli elbiselerin giydirildiği görülür. Şayet yeni elbiselerin giydirilmesi zorunluysa kıyafetin görünen bir yeri yırtılır.

Doğumla ilgili inanış ve ritüellerde görülen elbisenin/gömleğin yırtılması, kirletilmesi ya da tersine çevrilmesi pratiklerinde ruhu koruma amacı ön plandadır. Bu eylemler yaşanan büyük acıyı, öfkeyi veya dayanılması güç bir duyguyu dışa vurmanın sembolik bir yoludur. Birey, kendi bedeninde hissettiği sıkışmayı, giydiği kıyafeti yırtarak somutlaştırır; bu, “içini boşaltma, yükünü dışa vurma” işlevi görür ve bir tür katarsis olarak değerlendirilebilir. Psikoanalitik açıdan katarsis, bastırılmış duyguların güvenli bir şekilde açığa çıkarılması ve bunun sonucunda ruhsal rahatlama yaşanması sürecidir. Böylece birey, fiziksel bir eylem aracılığıyla içsel yüklerinden arınır ve geçici de olsa duygusal bir rahatlama yaşar.

Nazardan korunmak için mavi renkli kıyafetlerin giyilmesi ya da nazarı değen kişinin kıyafetinden alınan bir parçanın yakılması nazardan korunma pratikleri arasındadır. Bunun yanı sıra bebeğin kıyafetlerine birtakım nesneler asılırsa nazardan koruyacağı inanışı da halk arasında yaygındır. Halk inanışlarında şamanın kıyafetlerine takılan nesneler ile bebeklerin elbiselerine nazardan korunma amacıyla iliştirilen nesneler arasında dikkat çekici bir benzerlik vardır. Her iki uygulamada da temel amaç, görünmeyen tehlikelerden korunma ve zayıf varlığı görünmez bir kalkanla kuşatmaktır. Şaman kıyafetlerinde yer alan kuş tüyleri, pençeler, kemikler, tırnaklar, taşlar ve boncuklar yalnızca süs unsuru değildir. Bu nesneler kötü ruhları uzaklaştırma, doğaüstü güç kazandırma, hayvanın gücünü ve sembolik niteliğini şamana aktarma işlevi görür. Örneğin kartal tüyü göğe yükselmeyi, kurt kemiği yırtıcılığı, ayı pençesi koruyucu kuvveti simgeler. Kıyafet bu yönüyle şamanın hem ruhlarla iletişim aracıdır hem de onun güvenlik zırhıdır. Benzer şekilde, bebeklerin elbiselerine takılan nesneler de koruyucu özellikleriyle seçilir. Örneğin mavi boncuk, nazarı geri yansıtmasıyla bilinir; akik ve kehribar gibi taşlar koruyucu gücüyle tercih edilir. Bunun yanında İslamiyet’in kabulünden sonra bu pratik dini içeriklerle birleşmiştir: üzerlerinde “maşallah” yazılı takılar, kırk bir İhlas suresi okunmuş çörek otu veya nazar duasıyla iliştirilen mavi bez parçaları bebeğe ilahi koruma sağlaması için elbiseye eklenmiştir. Bu iki farklı uygulama arasındaki benzerlik açıktır. Şamanın kıyafetinde bulunan taş, metal, kemik, tüy gibi doğal unsurlar, bebeğin gömleğinde de benzer bir koruyucu anlam taşır. Her iki durumda da doğanın unsurları sembolik anlamlarıyla birlikte insana aktarılır. Şamanlar için bu nesneler ruhlarla iletişim ve korunma aracıken, bebekler için aynı nesneler nazardan korunmayı sağlayan sembolik araçlar olarak işlev görür. Dolayısıyla bebeğe takılan nesneler, şaman kıyafetindeki nesnelerin halk kültüründe sadeleşmiş ve gündelik yaşama uyarlanmış biçimleri olarak değerlendirilebilir. Gömleğe takılan nesnelerle kişiye yeni bir ruh kazandırma anlayışına benzer bir şekilde, tılsımlı gömlek uygulamasında da giysiye çeşitli dualar, ayetler veya semboller işlenerek bireye etki etme düşüncesi vardır. Bu gömleklerin, sahibini kötülüklerden, nazardan ve diğer manevi tehlikelerden koruduğuna inanılmıştır. Tılsımlı gömlek inancının kökeni, Hz. İbrahim’in ateşe atılması kıssasına dayandırılmaktadır. Rivayete göre Nemrut, Hz. İbrahim’i ateşe atmadan önce soyundurmuş; bunun üzerine Cebrâil, Allah’ın buyruğuyla

cennetten yeşil sündüsten yapılmış bir gömlek getirerek Hz. İbrahim'e giydirmiştir. Bu sayede Hz. İbrahim ateşten sağ salim çıkmıştır. Söz konusu gömlek, onun vefatından sonra Hz. İshak'a, oradan da Hz. Yakup'a geçmiştir (Göre, 2017: 1036). Hz. Yakup ise bu gömleği gümüş bir muska içine koyarak Hz. Yusuf'un boynuna asmış ve oğlunu nazardan korumayı amaçlamıştır (Örs ve Haliloğlu, 2021: 13). Bu kıssada görüldüğü üzere gömlek, hem nazara hem de ölüme karşı bir muska olarak konumlandırılmıştır. Orhan Şaik Gökyay da Hz. Yusuf'a ulaşan bu gömleğin muska olarak saklanması şu şekilde anlatmaktadır:

“Nemrud, İbrahim'i çırılçıplak soymuş, ondan sonra ateşe atmıştır. Bunun üzerine Cebrâil Allah'ın buyruğuyla cennetten bir gömlek getirerek ona giydirmiştir. Bu gömlek uçmak ipeğinden, yeşil sündüsten dikilmiştir ve gayet incedir. İbrahim, ateşten çıktıktan sonra bu gömlek onda kalmış, o ölünce İshak'a, İshak ölünce Yakup'a geçmiştir. Yusuf delikanlı olunca, babası bunu bir muska yaparak, göz değmesin diye, onun boynuna asmıştır. Yusuf bunu hiç çıkarmazmış, kardaşları onu soyup ta kuyuya attıkları zaman bir melek, Cebrâil, gelmiş, muska Yusuf'un boynunda imiş, muskanın içinden gömleği çıkarıp ona giydirmiştir”.(2007: 288-289)

Osmanlı döneminde de tılsımlı gömlekler önemli bir uygulama alanı bulmuştur. Özellikle padişahlar ve devlet adamları için hazırlanan bu gömleklerin üzerine Kur'an ayetleri, dualar ve astrolojik semboller işlenmiş; gömleklerin sahibini hem fiziksel hem de metafizik tehlikelerden koruyacağına inanılmıştır.

Sonuç olarak, şamanın ritüel giysisinde, bebeğin nazardan korunması için kullanılan elbiselerine takılan nesnelerde, tılsımlı gömlek uygulamasındaki gömleğe yazılan dualarda işlev aynıdır: görünmeyen, zararlı güçlerden beden dışı ruhu vasıtasıyla korunmak. Bu süreklilik, eski inanç sistemlerinden günümüze uzanan kültürel bir devamlılığı göstermektedir. Dolayısıyla gömleğin yakasının yırtılması, ters çevrilerek giyilmesi ya da nazardan koruyucu nesnelerle süslenmesi gibi pratikler ruhun daralmasına karşı geliştirilen kültürel savunma mekanizmalarıdır.

2.6. Elbisenin çalınması ya da ruhun kaybedilmesi/kutun kaçması

Kıyafet ile ruh arasında kurulan diyalektik, Türk inanç sisteminde kut anlayışıyla doğrudan bağlantılıdır ve bireyin kimliği, ruhsal bütünlüğü ile toplumsal varlığını dışsallaştıran temel bir unsurdur. Kıyafetin çalınması, tahrip edilmesi veya yırtılması, bu bağlamda kutun veya ruhun kaybı olarak yorumlanır. Bu inancı A. Popov “kostüm, insan ömrü ile birebir bağlantılıdır. Nitekim giysinin bozulması ve zarar görmesi sahibine hastalık veya ölüm getirir. Ngasanlar, insanın giysisi onun kalbi gibidir, onu bozmak, tahrip etmek olmaz, derler. Aynı durum Türk Şaman inancında da sabit bir yere sahiptir” (Akt. Bayat, 2006: 175) sözleriyle ifade eder. Bu ifade, kıyafet ile ruh arasında kurulan organik bağı açıklayan özlü bir tespittir. Bu anlayış halk arasında sıkça kullanılan “kutun uçması”, “kutun kaçması” gibi deyimlerde de somutlaşır. Bu ifadeler, insanın yaşam gücünü veya ilahî himayeyi kaybetmesiyle ilişkilidir. Dolayısıyla kut, hem insanın ruhsal bütünlüğünü hem de Tanrı ile arasındaki görünmez bağı temsil eder. Uçup giden veya kaçan kut; kişinin bereketinin, talihinin ve yaşam enerjisinin azalması anlamına gelir.

Kıyafetin kişinin ruhunu yansıttığı görüşü doğrultusunda birkaç anlatıda elbiseleri çalındıktan sonra onları çalan kişiye esir düşen ve onun isteklerini uzun bir süre yerine

getirmek zorunda kalan varlıkların/kişilerin hikâyelerine rastlanmaktadır. Bu anlatıların en bilineni albastı inanışıdır. Albastı; lohusanın ve bebeğin ciğerini yiyeceğine, onları öldüreceğine inanılan bir varlıktır. Anne ve bebeği korumak amacıyla, yanlarına erkeğe ait kıyafetler (gömlek, ceket, kuşak vb.) konulmakta; bazı bölgelerde ise lohusaya ocaklı bir erkeğin takkesi veya gömleği giydirilmekte, bazen de erkek tarafından kullanılmış bir kuşak sarılmaktadır (Örnek, 1966: 145). Bu uygulamanın anlamı, söz konusu kıyafetlerin erkeğe ve ocağa ait kutun aktarımını sağlayan bir araç olarak işlev görmesidir. Sedat Veyis Örnek'in de belirttiği üzere, temas büyüğü kavramı çerçevesinde, saç, tırnak, kirpik gibi fizyolojik unsurların yanı sıra gündelik yaşamda kullanılan kıyafetler de kut aktarıcı bir niteliğe sahiptir (1966: 37). Bu bağlamda halk inanışlarında kıyafet, özellikle doğum gibi geçiş dönemlerinde hem bireyin ruhsal bütünlüğünü koruyan hem de kötücül varlıkların etkisinden uzak tutan merkezi bir işlev üstlenmektedir.

Kırmızı renkli gömlek giyen uzun saçlı, kazma dişli bir şekilde tasvir edilen bu varlığın elbisesine ya da saçlarına demirden bir nesne (iğne, çatal iğne vs.) takıldığında onun esir edileceğine inanılmaktadır. Onun özgürlüğüne kavuşması ise bu iğnenin takıldığı yerden çıkarılması ile mümkündür. Bu inanç, kıyafetin bireyin ruhsal alanıyla doğrudan ilişkili olduğunu gösterir.

Albastı inanışındaki elbiselere iğne takılarak varlığın ele geçirilmesi motifi birtakım farklılıklarla bir Buryat efsanesinde de görülür. Bu efsaneye göre üç kuğu yüzmek için bir göle gider. Kuğular yüzmek için kıyafetlerini çıkardıklarında birer kıza dönüşür. O sırada bir avcı kızlardan birinin elbiselerini çalar ve saklar. Diğer kuğular elbiselerini giyip oradan uçarak uzaklaşırken elbisesi çalınan kız avcının eşi olur. Çocuklarının olmasından bir süre sonra kızın aklına elbiseleri gelir. Onları bulup giyer ve oradan kaçarak uzaklaşır (Harva, 2015: 377). Burada çalınan kıyafetin geri kazanılması, ruhun ve kutun yeniden bedenle buluşması anlamına gelir.

Türk halk kültüründe gömlek, sadece bedeni örten maddi bir giyim unsuru değildir. Bireyin ruhsal ve biyolojik varlığının görünür temsilleridir. Eren, gömlek kelimesinin kökenini “gönül” (1999: 160-161) ile ilişkilendirirken, Cin (1971: 322) bunu “döl” kavramına bağlar; bu etimolojik bağlantı, gömleğin doğumdan itibaren ruhsal koruma ve yaşam enerjisinin iletimi işlevini üstlendiğini gösterir. Gönül, burada bireyin içsel yaşam enerjisini, kimliğini ve iradesini simgelerken, döl biyolojik ve metafizik bir üretkenlik, yani yaşamın sürekliliğini temsil eder. Gönül ve döl arasındaki bu ilişki, insanın hem ruhsal hem biyolojik varoluşunun korunmasına dayalı sıkı bir bağ oluşturur; gömlek, bu iki unsurun dışa yansıyan ve görünür temsili olarak işlev görür.

Kıyafetlerin çalınması, halk anlatılarında bu bağın zedelenmesi olarak okunur. Kıyafeti çalınan varlık, ruhunu, gönülünü ve dölünü kaybeder; yaşam enerjisi ve kimliği dış bir gücün kontrolüne geçer. Albastı inanışında, kıyafetine demir bir nesne takılan varlık, anne ve bebeğe yönelik tehlikeleri artırır; ruhsal ve biyolojik bütünlük tehdit altına girer. Benzer biçimde, Buryat efsanesinde kuğu kızların elbiseleri çalındığında özgürlüklerini ve kimliklerini kaybederler; elbiselerini geri aldıklarında hem ruhsal hem biyolojik varoluşlarını yeniden kazanırlar.

Anadolu'da yeni doğanın kıyafetlerinin gece vakti dışarıda bırakılmaması inanışı da bu anlayışla açıklanabilir. Gece, görünmeyen varlıkların ve ruhsal güçlerin etkin olduğu bir zaman

dilimi olarak algılanmıştır; kıyafetin dışarıda kalması, yalnızca bir nesnenin değil, çocuğun gönlünün, ruhunun ve kutunun da tehdit altında kalması anlamına gelir.

Ruh ve gönül, kıyafet aracılığıyla bedenle bütünleşir; dölün korunması, yaşam enerjisinin sürdürülmesini garanti eder. Albastı ve kuğu kızlar örneklerinde görüldüğü üzere, kıyafeti çalınan varlıklar iradelerini kaybeder, başkasının kontrolüne girer ve kimliklerini yitirir. Gömlek, gönül ve döl kavramları, halk inanışlarında bireyin hem ruhsal hem de biyolojik bütünlüğünü temsil eden temel unsurlar olarak öne çıkar. Her anlatı ve uygulama, kıyafetin taşıdığı derin anlamı ve halk bilincinde oynadığı koruyucu rolü açıkça gösterir; ruhun, gönlün ve yaşam gücünün görünmez ama belirleyici bir temsilcisi olarak gömlek, halk kültüründe merkezi bir işlev üstlenir.

Sonuç

Bu çalışmada doğum ritüel ve inanışlarda gömlek sembolünün kişinin dış ruhunu ve kutunu sembolize ettiği örnekler üzerinden incelenmiştir. Ruh ve kut terimleri birbiriyle içkin ve devingen bir yapıda oldukları düşüncesinden hareketle çalışmada kut ile doğmak, kutu kazanmak, kutu saklamak, kutu bölüşmek, ruhu rahatlatmak ve kutun kaçması gibi kavramlar, toplumdaki inanç sistemlerinde bu kavramların dinamik bir yapıya sahip olduklarına dair yaygın inanışa dayanılarak ele alınmıştır.

Halk arasında bu soyut kavramlar, çeşitli ritüel ve inanışlarda somutlaştırılarak kendilerine yer bulmuştur. Böylece çalışmada geçiş dönemlerinde anne ve bebeğin hassasiyetinden dolayı gerçekleştirilen bazı uygulamaların, doğrudan bedenleri üzerinde değil, onları temsil eden *gömlek* üzerinden icra edildiği öne sürülmektedir. Bu bağlamda, annenin ve bebeğin gömleği bireyin yeniden vücut bulduğu ikinci bir beden olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmada ulaşılan temel bir sonuç kutun Tanrı tarafından verilen bir lütuf olduğu yönündeki inancın, yalnızca hükümdar ya da din adamı gibi ayrıcalıklı kişilere değil, sıradan insanlara da atfedilebileceğidir. Doğum sürecinde gerek annenin kendisi gerekse çevresindekiler tarafından lohusanın ve bebeğin korunmasına yönelik ruh ve kut temelli ritüellerin gerçekleştirildiği görülmektedir.

Araştırma göstermektedir ki gömlek, Türk inanç sisteminde doğum ritüellerinin merkezinde yer alan güçlü bir semboldür. Hem dış ruhun hem de kutun taşıyıcısı olarak gömlek, bedenin sınırlarını aşan ruhsal bir temsil taşır; anne ve bebeği koruyan, onların yaşam enerjisini güvence altına alan bir kültürel aracıya dönüşür. Kutun ve dış ruhun devingen, paylaşılabılır, korunabilir ve tehlikeye açık yapısı, ritüeller aracılığıyla yönetilir. Bu çalışma, gömlek–ruh–kut ilişkisinin Türk kültüründeki önemini yeniden değerlendirerek, doğuma ilişkin sembolik pratiklerin daha geniş bir inanç sisteminin parçası olduğunu ortaya koymuş; bu bağlamda gömlek sembolizminin Türk halk inançları ve mitolojisinin sürekliliğini gösteren temel göstergelerden biri olduğunu ortaya koymuştur.

Not

Vücudun belirli bir bölgesinden alınan darbenin tüm hayatı sonlandırması fikri, Yunan mitolojisindeki Achilles (Aşil) anlatısıyla paralellik gösterir. Aşil'in topuğundan aldığı yara sonucu ölümü, ruhun veya yaşam gücünün vücudun belirli bir noktada yoğunlaştığına dair evrensel inancın önemli bir örneğidir.

Araştırma ve yayın etiği beyanı: Bu çalışma, orijinal veriler temelinde hazırlanmış özgün bir araştırma makalesidir. Daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olup başka bir yere yayımlanmak üzere gönderilmemiştir. Yazar, araştırma sürecinde etik ilkelere ve kurallara uymuştur.

Yazarların katkı düzeyleri: Makale tek yazarlıdır.

Etik komite onayı: Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Finansal destek: Bu araştırma için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Çıkar çatışması: Bu çalışma ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Research and publication ethics statement: This article constitutes an original research paper based on original data. It has neither been published previously nor submitted for publication elsewhere. The author has adhered to ethical principles and guidelines throughout the research process.

Authors' contributions: The article is authored solely by one individual.

Ethics committee approval: Ethical committee approval is not required for this study.

Financial support: No financial support was obtained for this research.

Conflict of interest: There are no potential conflicts of interest related to this study.

Kaynakça

- Acıpayamlı, O. (1974). *Türkiye’de doğumla ilgili adet ve inanmaların etnolojik etüdü*, Atatürk Üniversitesi.
- Ateş, M. (2001). *Mitolojiler ve semboller*. Aksiseda.
- Bayat, F. (2006). *Ana hatlarıyla Türk şamanizmi*. Ötüken.
- Bekki, S. (2005). Türk halk anlatılarında ölüm ruhu motifi, *Milli Folklor*, 17(66), 34-47.
- Büyük Türkçe Sözlük*. (2023). TDK.
- Cin, R. (1971). *Kavramlar dizini 1*. Ankara Üniversitesi.
- Çeribaş, M. (2021). Türk kültüründe kut inancı ve kut aktarma yolları, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14(36), 1185-1206. doi: 10.12981/mahder.1017943
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm* (İ. Birkan, Çev.) İmge.
- Enninger, W. (1998). *Giyim* (N. Özdemir, Çev.) *Milli Folklor*, 39(92), 96.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Kişisel.
- Ergin, M. (1969). *Dede Korkut kitabı*. MEB.
- Ergöz, R. (2019). Bitlis’te geçiş dönemleri (doğum - evlenme - ölüm) [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergun, P. (2019). *Sibiry Türklerinin destanlarında iyeler*. Kömen.
- Fiske, J. (2017). *Mitlerin kökeni ve efsaneleri*. Erasmus.
- Frazer, G. J. (2012). *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri II* (M. H. Doğan Çev.) Payel
- Gökay, O. Ş. (2007). *Dedem Korkudun kitabı*. Kabcacı.
- Göre, Z. (2017). Yüsf kıssasında bir sembol olarak “gömlek”, *International Journal of Languages Education and Teaching*. 5(4), 1031-1048.
- Harva, U. (2015). *Altay panteonu: Mitler, ritüeller, inançlar ve tanrılar* (Ö. Suveren, Çev.) Doğu Kütüphanesi.
- Hoppal, M. (2019). *Avrasya’da şamanlar* (B. Bayram, H. Ş. Ç. Çapraz, Çev.) Yapı Kredi.
- İlgaz, K. (1956). İstanbul’da doğum ve çocukla ilgili adet ve inanmalar, *TFA*, 3(84), 1338-1339.
- Jung, C. G. (2015). *Feminen: Dişillığın farklı yüzleri* (T. V. Soylu, Çev.) Pinhan.

- Kalafat, Y. ve Yelis, D. (2012). Türk atalar ve karşılaştırmalı halk inanmaları. *Avrasya Etüdları*, 42(2), 169-206.
- Kalafat, Y. (1999). Kazakistan'daki Türk halk inançları, *Milli Folklor*, 11(41), 66-74.
- Karabulut, G. (2023). Sivas Kangal ilçesi halk kültüründe geçiş dönemleri (doğum-evlenme-ölüm) [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karakaş, R. (2012). Diyarbakır'da bebeğin ilkleri: Hedik, köstek kesme törenleri ve çocuklara yönelik halk hekimliği uygulamaları. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(16).
- Lvova, E.L., Oktyabrskaya, İ.V., Sagalayev, A.M. ve Usmanova, M.S. (2013a). *Güney Sibirya Türklerinin geleneksel dünya görüşleri- kâinat ve zaman. nesneler dünyası* (M. Ergun, Çev.) Kömen.
- Lvova, E.L., Oktyabrskaya, İ.V., Sagalayev, A.M. ve Usmanova, M.S. (2013b) *Güney Sibirya Türklerinin geleneksel dünya görüşleri- insan ve toplum* (M. Ergun, Çev.) Kömen.
- Mukhtarkhanova, R. (2019). Kazakistan'da geçiş dönemleriyle ilgili yaşayan âdet, inanış ve uygulamalar üzerine bir karşılaştırma denemesi (Zhambyl - Samsun örneği) [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ögel, B. (2003). *Türk mitolojisi 1*. Türk Tarih Kurumu.
- Örnek, S.V. (1966). Sivas ve çevresinde hayatın çeşitli safhalarıyla ilgili bâtul inançların ve büyüsel işlemlerin etnolojik tetkiki. Ankara Üniversitesi.
- Örs, S. ve Haliloğlu, H. (2021). Hz. Yûsuf'un (As) gömleği ve babası Hz. Yakub'un gözlerinin açılması. *Ağrı İslami İlimler Dergisi*, 8, 1-19.
- Selçuk, A. (2008). *Ağaçeri Türkmenleri Tahtacılar*. IQ Kültür Sanat.
- Şimdi, Z. (2023). *Tunceli Zaza Aleviliğinde geçiş dönemleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü.
- Tuluğ, G. (2024). Türklerde plasenta ritüelleri ve Okunyeve kültürü ile ilişkisi, D. Solisworo (Ed.) *Ege 12th International Conference on Social Sciences*, Academy Global Publishing House, İzmir, 26-30.
- Türkoğlu, B. (2009). *Batıl inançlar âdetler ve inanışlar*. Astral.
- Rahmani, A. ve Moghanipour, M. (2023). Kaşkay Türklerinin dokuma çevresinde gelişen inanışları, *folklor/edebiyat*, 29 (113), 324-325. doi: 10.22559/folklor.2403
- Roux, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların eski dini* (A. Kazancıgil, Çev.) İşaret.

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
(This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License).